

เอกสารประกอบการเรียนการสอน
วิชา สันติศึกษา (Peace Studies) รหัสวิชา GE 634108

เทพพิสุทธิ์ ประจิตร
วิเชียร วชิรเสรีชัย

หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชีวิตและประกอบการชุมชน
สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

๒๕๖๔

คำนำ

เอกสารประกอบการเรียนการสอน รายวิชาสันติศึกษา (Peace Studies) รหัสวิชา GE 634108 มุ่งให้ผู้เรียนศึกษาหลักและกระบวนการสันติวิธี การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎหมาย รวมทั้งองค์กรกลไกในกระบวนการยุติธรรม โดยศึกษาการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ เมื่อเรียนวิชานี้ ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจหลักและกระบวนการสันติวิธี การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎหมาย รวมทั้งองค์กรและกลไกในกระบวนการยุติธรรม เรียนรู้การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ โดยมีหน่วยการสอนที่ประกอบไปด้วย หน่วยที่ ๑ หลักและกระบวนการสันติวิธี ความหมายของสันติวิธี คุณค่าและความสำคัญของสันติวิธี และจุดมุ่งหมายของการใช้สันติวิธี หลักคิดของสันติวิธี รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี หน่วยที่ ๒ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกฎหมาย การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้งโดยอาศัยหลักศาสนธรรมตามแนวทางศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้งโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้งโดยอาศัยกฎหมาย หน่วยที่ ๓ องค์กรและกลไกในกระบวนการยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมทางอาญา กระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง หน่วยที่ ๔ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนขององค์กรธุรกิจในประเทศไทย การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนขององค์กรธุรกิจในต่างประเทศ หน่วยที่ ๕ นำเสนอผลการศึกษาศึกษาการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจ กิจกรรมการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทและความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจโดยใช้หลักและกระบวนการสันติวิธี สรุปผลกิจกรรมการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทและความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจโดยใช้หลักและกระบวนการสันติวิธี

อาจารย์ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้

รายวิชาสันติศึกษา

พฤษภาคม ๒๕๖๔

สารบัญ

หน้า

รายละเอียด

วิธีการศึกษาชุดวิชา

หน่วยที่ ๑ หลักและกระบวนการสันติวิธี

แผนการสอนประจำหน่วย

- ๑.๑ ความหมายของสันติวิธี คุณค่าและความสำคัญของสันติวิธี และจุดมุ่งหมายของการใช้สันติวิธี
- ๑.๒ หลักคิดของสันติวิธี
- ๑.๓ รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี

บรรณานุกรม

หน่วยที่ ๒ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกฎหมาย

แผนการสอนประจำหน่วย

- ๒.๑ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้งโดยอาศัยหลักศาสนธรรมตามแนวทางศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม
- ๒.๒ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้งโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๓ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้งโดยอาศัยกฎหมาย

บรรณานุกรม

หน่วยที่ ๓ องค์กรและกลไกในกระบวนการยุติธรรม

แผนการสอนประจำหน่วย

- ๓.๑ กระบวนการยุติธรรมทางอาญา
- ๓.๒ กระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง

บรรณานุกรม

หน่วยที่ ๔ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ

แผนการสอนประจำหน่วย

๔.๑ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนขององค์กรธุรกิจในประเทศไทย

๔.๒ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนขององค์กรธุรกิจ在不同ประเทศ

บรรณานุกรม

หน่วยที่ ๕ นำเสนอผลการศึกษากการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจ

แผนการสอนประจำหน่วย

๕.๑ กิจกรรมการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทและความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจโดยใช้หลักและกระบวนการ

สันติวิธี

๕.๒ สรุปผลกิจกรรมการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทและความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจโดยใช้หลักและ

กระบวนการสันติวิธี

บรรณานุกรม

รายละเอียดชุดวิชา

๑. คำอธิบายวิชา

ศึกษาหลักและกระบวนการสันติวิธี การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎหมาย รวมทั้งองค์กรกลไกในกระบวนการยุติธรรม โดยศึกษาการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ

๒. จุดมุ่งหมายของวิชา

เมื่อเรียนวิชานี้ นักศึกษาสามารถ

๑.๑ มีความรู้ความเข้าใจหลักและกระบวนการสันติวิธี การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎหมาย รวมทั้งองค์กรและกลไกในกระบวนการยุติธรรม

๑.๒ เรียนรู้การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ

๓. รายชื่อหน่วยการสอน

หน่วยที่ ๑ หลักและกระบวนการสันติวิธี

หน่วยที่ ๒ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและความขัดแย้ง โดยอาศัยหลักศาสนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกฎหมาย

หน่วยที่ ๓ องค์กรและกลไกในกระบวนการยุติธรรม

หน่วยที่ ๔ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและบทเรียนทั้งในและต่างประเทศ

หน่วยที่ ๕ นำเสนอผลการศึกษาศึกษาการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในองค์กรธุรกิจ

วิธีการศึกษาชุดวิชา

๑. บรรยาย

บรรยายและกระบวนการกลุ่มแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความรู้ ๔๕ ชั่วโมง

๒. สอนเสริม

ตามความต้องการของนักศึกษา และความจำเป็นในการเรียนรู้

๓. การปฏิบัติ

ฝึกแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสถานประกอบการชุมชน และนำเสนอต่ออาจารย์ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้

๔. การศึกษด้วยตนเอง

ที่บ้าน/ที่ทำงานชุมชนท้องถิ่นและแหล่งเรียนรู้ ๕๐ ชั่วโมง

๕. ลักษณะการให้การศึกษาและแนะนำทางวิชาการเป็นรายบุคคลนอกชั้นเรียน

- การจัดเวลาให้นักศึกษาได้พบหลังเลิกเรียนแต่ละครั้ง ๓๐ นาที
- จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (อีเมล) /ไลน์ ไม่จำกัด

๖. วิธีการสื่อสารให้นักศึกษาได้ทราบกำหนดเวลาล่วงหน้า

แจ้งโดยวาจาในวันเรียน

หน่วยที่ ๑

หลักและกระบวนการสันติวิธี

.....

โดย อาจารย์เทพพิสุทธิ์ ประจิตร

แผนการสอนประจำหน่วย

ชุดวิชา   สันติศึกษา

หน่วยที่   ๑ หลักและกระบวนการสันติวิธี

เนื้อหา

๑. ความขัดแย้ง ความหมายของสันติวิธี คุณค่าและความสำคัญของสันติวิธี และจุดมุ่งหมายของการใช้สันติวิธี

๒. หลักคิดของสันติวิธี

๓. รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี

แนวคิด

๑. มนุษย์ในสังคมย่อมมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย เช่น ความคิด ค่านิยม ความเชื่อ ผลประโยชน์ เป้าหมาย ความต้องการ เป็นต้น จึงทำให้เกิดการแข่งขัน แย่งชิง เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร หรือ อำนาจ หรือ ผลประโยชน์ตามความต้องการของตนจนนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม

เมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคมจึงต้องแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธีเพราะว่าสันติวิธีเป็นกลไกในการแก้ไขความขัดแย้งโดยไม่ใช้กำลังทางกายภาพ และการใช้กระบวนการสันติวิธีถือว่าเป็นกลไกสำคัญในการแก้ไขปัญหาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย

สำหรับคุณค่าและความสำคัญของสันติวิธีคือเป็นคู่มือและเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น สิ่งที่เป็นฐานรองรับการพัฒนาประชาธิปไตยก็คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกๆกลุ่มของสังคม

ในส่วนจุดมุ่งหมายในการใช้สันติวิธีเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้นเพราะเป็นการแก้ไขปัญหาโดยปราศจากความรุนแรง ปราศจากอคติทั้งปวง มีเพียงแต่ความกล้าหาญ ความร่วมมือและการมุ่งสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอันเป็นการนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข

๒. หลักคิดของสันติวิธีคือการไม่ใช้กำลังทางกายภาพ เนื่องจากการใช้กำลังทางกายภาพเป็นตัวก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม และก่อให้เกิดความเสียหายต่อจิตใจและร่างกายทั้งในส่วนของปัจเจกบุคคลและส่วนรวม หลักคิดของสันติวิธีสามารถแบ่งออกได้ ๙ ประการ ดังนี้ ๑) ปฏิเสธการใช้กำลังทางกายภาพอย่างสิ้นเชิง ๒) พุ่งเป้าที่ปัญหา ไม่พุ่งเป้าที่ตัวบุคคล ๓) สร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างคู่กรณี ๔) สร้างความร่วมมือกัน ไม่มุ่งเอาชนะกัน ๕) ตอบสนองความต้องการของทุกฝ่าย ๖) เคารพในความเป็นมนุษย์ของทุกคน ๗) ใช้เหตุผลและความรู้สึกในการแก้ไขปัญหา และ ๘) กล้าและสร้างสรรค์บรรยากาศที่ดีในการเจรจา

๓. ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธีมีหลากหลายรูปแบบ ส่วนการเลือกจะนำรูปแบบใดไปใช้นั้น ขึ้นอยู่กับสภาพของความขัดแย้ง ความต้องการของคู่กรณี ขึ้นอยู่กับทรัพยากรที่มี และสภาพแวดล้อม รูปแบบการจัดการความขัดแย้งมี ๙ รูปแบบ ดังนี้ ๑) การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง ๒) การเจรจาต่อรอง ๓) การใช้อนุญาโตตุลาการ ๔) กระบวนการนิติบัญญัติ ๕) การเจรจาไกล่เกลี่ยข้ามวัฒนธรรม ๖) การสานเสวนา ๗) การไต่สวน ๘) การไม่ให้ความร่วมมือ และ ๙) อารยะขัดขืน

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความขัดแย้ง สันติวิธี คุณค่าและความสำคัญของสันติวิธี และจุดมุ่งหมายของการใช้สันติวิธี
๒. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจหลักคิดของสันติวิธี
๓. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจรูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี
๔. ตอบคำถามท้ายบทเรียนได้

กิจกรรมการเรียนรู้

๑. การเตรียมความพร้อม
๒. การจัดกระบวนการเรียนการสอน
๓. การประเมินผล

สื่อการเรียนการสอน

๑. Power point
๒. เอกสารประกอบการสอน
๓. วัสดุทัศนประกอบการสอนหน่วยที่ ๑

ประเมินผล

๑. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้
๒. การเขียนสรุปบทเรียนหน่วยที่ ๑
๓. การตอบคำถามท้ายบท

ความน่า

มนุษย์ในสังคมย่อมมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย เช่น ความคิด ค่านิยม ความเชื่อ ผลประโยชน์ เป้าหมาย ความต้องการ เป็นต้น และเมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันในลักษณะที่เป็นสังคมแห่งความหลากหลาย มนุษย์ก็ได้นำมาซึ่งความต้องการของตนเองในลักษณะที่หลากหลายเช่นเดียวกัน จนเป็นเหตุให้เกิดการล่งละเมิดกฎเกณฑ์พื้นฐานที่สังคมมีฉันทานุมัติกำหนดไว้นำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม การแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธีเป็นกลไกในการแก้ไขความขัดแย้งโดยไม่ใช้กำลังทางกายภาพ และการใช้กระบวนการสันติวิธีในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งถือว่าเป็นกลไกสำคัญในการแก้ไขปัญหาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย สำหรับ คุณค่า และความสำคัญของสันติวิธีถือว่าเป็น คู่มือ และ เครื่องมือ สำคัญ ในการพัฒนาและส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ในส่วนจุดมุ่งหมายในการใช้สันติวิธีเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้นต้องปราศจากความรุนแรง ปราศจากอคติทั้งปวง มีเพียงแต่ความกล้าหาญ ความร่วมมือและการมุ่งสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน สำหรับหลักคิดของสันติวิธีคือการไม่ใช้กำลังทางกายภาพ เนื่องจากการใช้กำลังทางกายภาพก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม และก่อให้เกิดความเสียหายต่อจิตใจและร่างกายทั้งในส่วนของปัจเจกบุคคลและส่วนรวม การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี มีหลากหลายรูปแบบ ส่วนการเลือกจะนำรูปแบบใดไปใช้นั้น ขึ้นอยู่กับสภาพของความขัดแย้ง ความต้องการของคู่กรณีขึ้นอยู่กับทรัพยากรที่มี และสภาพแวดล้อม

๑. ความขัดแย้ง ความหมายของสันติวิธี คุณค่าและความสำคัญของสันติวิธี และจุดมุ่งหมายของการใช้สันติวิธี

๑.๑ ความหมายของความขัดแย้ง (Conflict)

ความขัดแย้งตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้อธิบายไว้ว่า “ขัด” หมายถึง ไม่ทำตาม ฝ่าฝืน ขืนใจ ส่วน “แย้ง” หมายถึง ไม่ตรง หรือลงรอยอันเดียวกัน ด้านกัน รวมความแล้ว ความขัดแย้ง คือ “ความไม่ลงรอยกันคือไม่ยอมทำตาม และยังมีความต้านทานไว้” ส่วนคำว่า “conflict” ตาม Cambridge Learner’s Dictionary (6th printing 2011) ได้อธิบาย ไว้ว่า “conflict” หมายถึง ๑. การไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ๒. การต่อสู้ระหว่างกลุ่มหรือประเทศ ๓. ความแตกต่าง เมื่อของสองสิ่งหรือมากกว่ามีความแตกต่างกันไม่สามารถที่จะรวมกันได้โดยง่าย ๔. การขัดกันแห่งผลประโยชน์ เมื่อสถานการณ์หนึ่งซึ่งบุคคลคนหนึ่งไม่สามารถตัดสินใจได้โดยยุติธรรมเพราะว่ากฎกติกามีผลบางสิ่งครอบงำ

มีผู้ให้ความหมายของความขัดแย้งไว้ดังนี้

Trusty (๑๙๘๗ : ๑๐๓) กล่าวว่า ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่อุบัติขึ้นตามธรรมชาติระหว่างบุคคลที่มีเป้าประสงค์และจุดมุ่งหมายผิดแผกแตกต่างกัน ความแตกต่างเหล่านี้นำไปสู่ความขัดแย้ง

Katz and Kahn (๑๙๗๘ : ๖๔๙ - ๖๕๐) กล่าวว่า ความขัดแย้งเป็นปฏิสัมพันธ์โดยตรงระหว่างบุคคลากร กลุ่มบุคคล องค์กรหรือระหว่างประเทศตั้งแต่ ๒ ฝ่าย หรือมากกว่า ๒ ฝ่ายขึ้นไป โดยที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่จะป้องกัน หรือบีบบังคับเพื่อผลบางอย่าง ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งพยายามต่อต้าน ความขัดแย้งเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ อาจเป็นถ้อยคำหรือไม่ใช้ถ้อยคำ สำแดงออกโดยพยายามขัดขวาง บีบบังคับ ทำอันตราย ต่อต้าน หรือโดยการโต้กลับฝ่ายตรงกันข้าม

เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (๒๕๓๔ : ๑๐) กล่าวว่า ความขัดแย้ง หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์หรือวิธีการ หรือทั้งสองอย่างแต่เป็นการเกี่ยวเนื่องกัน อาจกล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้ว่า ความขัดแย้ง หมายถึง การที่แต่ละฝ่ายไปด้วยกันไม่ได้ในเรื่องเกี่ยวกับความต้องการ ไม่ว่าจะเป็นการต้องการจริงหรือศักยภาพที่จะเกิดตามความต้องการ

พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา (๒๕๔๒ : ๑๔๑) กล่าวว่า ความขัดแย้ง คือ สภาวะไม่ราบรื่นที่อุบัติขึ้นภายในบุคคล ระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่ม เนื่องจากมีความปรารถนาหรือผลประโยชน์ขัดแย้งกันและไม่สามารถตัดสินใจหรือแสวงหาข้อตกลงร่วมกันได้

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ความขัดแย้ง หมายถึง พฤติการณ์ไม่ลงรอยกันหรือพฤติกรรมที่ไปด้วยกันไม่ได้ทั้งที่เป็นพฤติกรรมอาจอุบัติขึ้นกับตนเอง ระหว่างบุคคล หรือระหว่างกลุ่ม เนื่องด้วยมีความปรารถนาที่แตกต่างกัน โดยต่างฝ่ายต่างต้องการสกัดกัน เอาชนะอีกฝ่ายด้วยการแข่งขันต่อสู้ หรือทำลายล้างกัน และส่งผลกระทบต่อทิศทางที่เป็นบวกหรือลบต่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง

๑.๒ ความหมายของสันติวิธี (Peace)

สันติวิธีหมายถึงวิธีการแก้ไขความขัดแย้ง หรือ การตอบโต้สถานการณ์หนึ่งๆ โดยไม่ใช้กำลังทางกายภาพต่อคู่กรณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นการประทุษร้ายต่อร่างกายและชีวิต (บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, ๒๕๖๐ : ๗) นอกจากนี้สันติวิธี หมายถึง วิธีการที่กลุ่มบุคคลหรือกลุ่มมวลชนใช้เป็นแนวทางในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนเองต้องการบางอย่างหรือเพื่อให้รัฐหรือผู้มีอำนาจเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่าง เช่น การจัดชุมนุมหยุดงานประท้วง การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ หรือ กระทำการฝ่าฝืนกฎหมาย (ดื้อแพ่ง) เช่น การปิดประตูทางเข้าสถานประกอบการ การปิดถนน การปิดสถานที่บริการสาธารณะ เป็นต้น (บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, อ้างแล้ว)

สันติวิธีนอกจากจะมีเป้าหมายเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยปราศจากการใช้ความรุนแรงแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเป็นยุทธศาสตร์อย่างหนึ่งในการจัดการความขัดแย้งโดยไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม บุคคลอื่น และสัตว์ต่างๆ โคทม อาริยา กล่าวว่า สันติวิธีมีรูปลักษณะของการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่น การใช้ปฏิบัติการที่ไร้ความรุนแรงเพื่อให้รัฐเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือพฤติกรรม ซึ่งผลพวงของการใช้สันติวิธีจะมีความยั่งยืนและเป็นไปตามหลักจริยธรรมหรือศาสนธรรมได้ดีกว่าการใช้กำลังทางกายภาพ

สรุปได้ว่า สันติวิธีเป็นมาตรการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยไม่ใช้กำลังทางกายภาพ สันติวิธีมิใช่เป็นการแสดงความเฉื่อยชา การเพิกเฉยไม่กระทำการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง แต่เป็นมาตรการที่ไม่นิยมส่งเสริมการใช้กำลังทางกายภาพเข้าแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง เช่น การชุมนุมประท้วง การติดป้ายสำแดง

สัญลักษณ์ การฉีกบัตรลงคะแนนในการเลือกตั้ง เพื่อสำแดงเจตนารมณ์ทางการเมือง การอดอาหารประท้วง การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ หรือการเพิกเฉยไม่ให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ รวมถึงการไถ่เกลี้ยเจรจา พุดคุยกับคู่ขัดแย้ง เป็นต้น ดังจะเห็นได้ว่า ผู้ที่ใช้สันติวิธีเป็นมาตรการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง จะไม่ใช่กำลังทางกายภาพและไม่ต้องการให้การแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งนั้นมีผู้คนได้รับอันตรายแก่ร่างกายหรือชีวิตแต่อย่างใด เห็นได้ประจักษ์ว่า ผู้ใช้มาตรการสันติวิธีจะต้องตั้งมั่นอยู่ในความกล้าหาญไม่ถูกกิเลสโทสะโมหะครอบงำ สามารถเอาชนะใจตน ใช้ความอดกลั้นอดทน สามารถควบคุมตัวเองได้ และมีความเห็นอกเห็นใจมีความเข้าใจความรักต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

๑.๓ คุณค่าและความสำคัญของสันติวิธี

พระมหาพรหมชา ธรรมมหาโส (นิธิบุญยากร) (๒๕๔๗ : ๗๓ - ๗๕) ได้กล่าวถึงความสำคัญของสันติวิธีไว้ดังนี้

(๑) สันติวิธีเป็นวิธีที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรม มาตรการนี้เป็นคู่มือและเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาความเป็นมนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาจิตใจมนุษย์ แก้ปัญหาโดยมนุษย์ ของมนุษย์ และเพื่อมนุษย์ แต่ปัญหาที่อุบัติขึ้นก็คือ การที่คนเข้าใจศีลธรรมต่างกันหลายรูปแบบทำให้เกิดการตีความเพื่อตอบสนองตนเอง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาคำว่า “ศีลธรรม” ในมิติทางศาสนาก็ย่อมเป็นการง่ายที่จะแสวงหา “จุดร่วม” ที่คล้ายคลึงกันได้

(๒) การแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งด้วยมาตรการสันติวิธี นอกจากเป็นมาตรการที่สอดคล้องกับมนุษยชาติแล้ว ยังเป็นมาตรการที่สร้างพื้นฐานของความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างประชาชนในกลุ่มต่างๆ เพราะความเข้าใจ เห็นใจกันเป็นวิธีการป้องกัน และต่อสู้กับภัยในด้านต่างๆ ที่อาจจะมาสู่ประเทศชาติด้วย

(๓) สันติวิธีเป็นมาตรการที่สนับสนุนประชาธิปไตย โดยเฉพาะประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ดังที่นักคิดบางท่านนำเสนอว่า ประชาธิปไตยเป็นวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบุคคลกลุ่มต่างๆ เพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งแทนการใช้กำลังทางกายภาพ กระบวนการประชาธิปไตยนำมาสู่การส่งเสริมสันติวิธีในชาติ ประชาธิปไตยเปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าทั้ง “สันติวิธี” และ “ประชาธิปไตย” จึงมีความสัมพันธ์และเกื้อกูลกัน ถ้าพัฒนาประชาธิปไตยได้มากสันติวิธีก็สัมฤทธิ์ผลได้มากเช่นเดียวกัน และมีโอกาสประสบความสำเร็จ เมื่อสันติวิธีทำงานได้สำเร็จ ประชาธิปไตยต้องได้รับการเกื้อหนุนหรือสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “มิติของความเท่าเทียม” หรือ “ความเสมอภาค” เพราะหากคุณสมบัติเช่นนี้เกิดขึ้นในสังคมได้ คนในสังคมสามารถยอมรับ “ความแตกต่าง” ในมิติต่างๆ ได้ เช่น ความคิดเห็น ชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา เป็นต้น ซึ่งหลักการดังกล่าวนี้ล้วนเป็นสิ่งที่เกื้อหนุน “สันติวิธี” ทั้งสิ้น

(๔) สันติวิธีเป็นวิธีสนับสนุนกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกๆกลุ่ม ฉะนั้น การที่ทำให้เกิดสังคมสันติสุขได้นั้น จำเป็นต้องดึงทุกคนในสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาหาทางออกร่วมกัน (Inclusive Society) ไม่ใช่ผลักคนผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ออกไป (Exclusive Society) ดังที่ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี กล่าวว่า ควรสถาปนาสังคมนี้ให้เป็น “สังคมคุณภาพ” ซึ่งสังคมคุณภาพนั้นเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ บางครั้งเริ่มต้นขึ้นมาจากการพยายามหาทางแก้ปัญหาาร่วมกันในสิ่งที่น่าสนใจซึ่งความทุกข์ อาจเริ่มจากความทุกข์ของปัจเจกชน และพัฒนาไปสู่การร่วมกันกับคนที่มีความทุกข์อย่างเดียวกัน และร่วมแรงร่วมใจกันหาทางออกพร้อมๆกัน โดยการร่วมคิด ร่วมริเริ่ม ร่วมวางแผนดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมตรวจสอบน้อยที่สุด ซึ่งการร่วมทุกข์นี้ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการทำความดีร่วมกัน และที่สำคัญการร่วมทุกข์ทำให้ได้รับการปรับทุกข์ ได้รับการปรึกษาหารือกัน เป็นการช่วยเหลือจากหนักกลายเป็นเบา

(๕) สันติวิธีเป็นหนทางเดียวที่สนับสนุนการคิด และการปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ ทั้งทางร่างกาย ทางเพศ ทางจิตใจ ทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการไม่ใช้ความรุนแรงดังกล่าวนั้น ประกอบด้วย “ความเป็นธรรม” ทั้งในมิติของความยุติธรรม ความเที่ยงธรรม การยกย่อง และให้เกียรติมนุษย์ในฐานะเพื่อนมนุษย์ที่รักสุข และเกลียดกลัวความทุกข์เช่นเดียวกัน

(๖) สันติวิธีเป็นมาตรการที่น่าจะมีการสูญเสียน้อยที่สุดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งแตกต่างกับการใช้กำลังทางกายภาพ ซึ่งทุกฝ่ายมักนำมาอ้างเพื่อความชอบธรรมของตนเองว่าเป็นวิธีการสุดท้าย ซึ่งบางกรณีสามารถบรรลุผลในระยะสั้นเป็นรูปธรรมชัดเจน แต่ความขัดแย้งยังมีอยู่เพียงแต่ถูกกดทับไว้ โอกาสที่จะทำให้เกิดความรุนแรงในระยะยาวยังมีอยู่ ส่วนมิติทางธรรม เช่น ความเข้าใจอันดี ความสมัครสมานสามัคคีปรองดองกันนั้นย่อมเกิดขึ้นได้ยากด้วยวิธีการรุนแรง

(๗) ในขณะที่สังคมมีความโกลาหลวุ่นวาย (Chaos) เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นมาจะมีแนวโน้มไปสู่การใช้ความรุนแรงได้โดยง่าย สันติวิธีจะเข้ามามีบทบาทและทำหน้าที่ในการประสานร่องรอยความขัดแย้งเหล่านั้น เพื่อให้สังคมไทยได้ปรับกระบวนทัศน์ (Paradigm shift) จากวิธีเดิมที่ใช้อำนาจเข้าไปแก้ปัญหาแบบสังคมโบราณซึ่งใช้ไม่ได้แล้วในปัจจุบัน ไปสู่กระบวนการทางสังคมที่เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ เรียกว่า “วิธีการอารยะ” (Civilize) หรือ “ความเป็นอารยะ” (Civility) กล่าวคือ การพัฒนาจากสังคมเดิมไปสู่สันติวิธี

(๘) สันติวิธีสามารถนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งใน ๓ วิธี (โคทม อาริยา, ๒๕๔๖ : ๒๓ -

๘.๑ ป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้ง สร้างสันติในจิตใจของทุกคน ได้แก่ การส่งเสริมสันติวัฒนธรรม
ขันติธรรม ความอ่อนปรน การละอคติ การเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และสิทธิมนุษยชน เป็นต้น

๘.๒ แก้ไขความขัดแย้ง เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น คู่กรณีมักคิดว่าตนถูกและอีกฝ่ายผิด ในกรณีนี้ ความ
ยุติธรรม หมายถึง การพิสูจน์ว่าใครผิดใครถูก โดยฟังศาลยุติธรรมหรือศาลอื่นๆ หรือฟังการไกล่เกลี่ยโดยศาล
หรือฟังอนุญาโตตุลาการ หรือฟังการไกล่เกลี่ยโดยผู้มีอำนาจที่คู่กรณียอมรับ อย่างไรก็ตามบางคู่กรณีอาจยอมรับ
ว่าไม่มีใครถูกใครผิดโดยสมบูรณ์ กรณีเช่นนี้ สามารถคลี่คลายความขัดแย้งไปสู่ความชนะ ชนะกันทั้งสองฝ่าย
วิธีการคลี่คลายนั้นอาจเป็นการเจรจาโดยตรง หรือฝ่ายที่สามมาช่วยให้คู่กรณีออกจากตำแหน่ง หรือจุดยืนที่
ไปสู่พื้นที่การรับรู้ใหม่ที่สามารถเจรจาแบบถ้อยทีถ้อยปฏิบัติต่อกันได้ และ

๘.๓ เยียวยาหรือติดตามผลของความขัดแย้ง เยียวยาผู้แพ้ด้วยความใจกว้างของผู้ชนะหรือการ
เยียวยาซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการคืนดี หรือคืนสันติสู่จิตใจ ผลเสียที่เกิดจากความขัดแย้งจะได้หมดไป
ภายหลังการแก้ไขความขัดแย้งแล้ว ตลอดจนปฏิบัติตามข้อตกลงและขจัดเงื่อนไขความขัดแย้งให้เบาบางหรือ
หมดไป

พิจารณาแล้วเห็นได้ว่า มาตรการสันติวิธีมีคุณค่าและสำคัญ กล่าวคือ เป็นมาตรการแห่งความถูกต้อง
มีเหตุมีผลในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง สันติวิธีเป็นกลไกเดียวที่สนับสนุนให้มีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง
โดยไม่ใช้กำลังทางกายภาพหรือไม่ใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบในการแก้ไขปัญหา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการ
ดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคม เพราะสันติวิธีสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างมนุษย์ ส่งเสริมให้มนุษย์
อยู่ร่วมกันโดยสันติสุข สถาปนาพื้นฐานของความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ก่อให้เกิด
ความเป็นธรรมและความสงบสุขของสังคมโดยรวม

๑.๔ จุดมุ่งหมายของการใช้สันติวิธี

ในส่วนจุดมุ่งหมายในการใช้สันติวิธีเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้นเพราะเป็นการแก้ไขปัญหาโดยไม่ใช้
กำลังทางกายภาพ (Physical Force) ปราศจากความรุนแรง ปราศจากอคติที่ฝังใจ มีเพียงแต่ความกล้าหาญ
ความร่วมมือและการมุ่งสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอันเป็นการนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกัน
ในสังคมอย่างสันติสุข นอกจากนี้สันติวิธียังเป็นคู่มือและเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยให้เข้มแข็ง
ยิ่งขึ้น หากประชาธิปไตยเข้มแข็ง ย่อมส่งผลให้สันติวิธีสัมฤทธิ์ผลยิ่งขึ้น อาจส่งผลให้การแก้ไขปัญหาความ
ขัดแย้งประสบความสำเร็จ สันติวิธีเป็นมาตรการช่วยส่งเสริมให้มนุษย์มีความเข้าใจอันดีต่อเพื่อนมนุษย์ รักและ
เห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ และเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การใช้มาตรการสันติวิธีเป็น

การส่งเสริมมนุษย์ให้ใช้เหตุผลความถูกต้องในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง เป็นการสลายความขัดแย้งให้สิ้นไป โดยมุ่งหวังให้มนุษย์ดำรงอยู่ในสังคมร่วมกันอย่างสันติสุข

๒.หลักคิดของสันติวิธี (Non-violence Concepts)

หลักคิดของสันติวิธี คือ การไม่ใช้กำลังทางกายภาพหรือ การไม่ใช้ความรุนแรง เนื่องจากความรุนแรงเป็นตัวก่อให้เกิดความแตกแยก และสร้างความเสียหายต่อจิตใจและร่างกายทั้งในส่วนของผู้เจ็บอกและส่วนรวม (บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, ๒๕๖๐ : ๘ - ๙) ในการใช้แนวทางสันติวิธีจึงต้องทำความเข้าใจหลักคิดของสันติวิธี ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๘ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) **ปฏิเสธการใช้กำลังทางกายภาพโดยสิ้นเชิง** ความรุนแรงนำมาซึ่งการทำลาย ทำลายทั้งในแง่ความสัมพันธ์ของคู่กรณีและสถานการณ์ ความขัดแย้งส่งผลในด้านลบ และความรุนแรง ซึ่งจะทำให้ข้อเรียกร้องที่ชอบธรรมของผู้ใช้ความรุนแรงกลายเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แม้จะกล่าวอ้างว่ามีข้อเรียกร้องที่ชอบธรรมเพียงใด หากมาตรการหรือวิธีการเรียกร้องข้อเรียกร้องนั้นไม่เป็นธรรมก็หาได้รับการตอบสนองจากฝ่ายตรงข้ามไม่ เพราะการใช้ความรุนแรงทำให้ข้อเรียกร้องนั้นหมดความชอบธรรม

(๒) **แก้ไขที่ปัญหา ไม่ใช่แก้ไขที่ตัวบุคคล** แนวคิดนี้เป็นการแยกปัญหา ออกจากตัวบุคคล กล่าวคือ เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้น สิ่งที่ต้องจัดการกับปัญหาความขัดแย้งนั้น คือ จัดการที่ปัญหานั้นไม่ได้จัดการที่ตัวบุคคล เพราะหากมุ่งจัดการที่ตัวบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณียิ่งส่งผลในด้านลบเพราะคู่กรณีแต่ละฝ่ายต่างปกป้องตนเองและคิดหาวิธีการตอบโต้ฝ่ายตรงข้ามไปมาไม่จบ จึงเห็นได้ว่าการจัดการที่ตัวบุคคลไม่ได้เป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแต่อย่างใด ในขณะที่เดียวกันก็จะเป็นการปิดกั้นทางออกที่เป็นไปได้ของปัญหา

(๓) **การสานความสัมพันธ์อันดีระหว่างคู่กรณี** ความสัมพันธ์อันดี ตั้งอยู่บนพื้นฐานของของความจริงใจเชื่อใจกัน (Trust) ซึ่งการสานความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันนั้น ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนสำคัญลำดับต้นๆ ของการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยมาตรการสันติวิธี เนื่องจากในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้น ก่อนที่คู่กรณีจะก้าวไปสู่ขั้นตอนการเจรจาพูดคุยกัน การสานความสัมพันธ์อันดีระหว่างคู่กรณีจึงต้องได้รับการฟื้นฟูแก้ไขเสียก่อน เพราะหากความสัมพันธ์อันดีระหว่างคู่กรณีไม่ได้รับการฟื้นฟูแก้ไขเสียก่อน คู่กรณีอาจเกิดความหวาดระแวงต่อคำพูดของอีกฝ่ายหนึ่งมากกว่าการเปิดใจยอมรับฟังอีกฝ่ายหนึ่ง จนกระทั่ง ในท้ายที่สุดก็จะทำให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายไม่สามารถเข้าใจกันและกัน รวมถึงไม่ยอมรับข้อเสนอของกันและกันได้

(๔) **รังสรรค์ความร่วมมือกัน ไม่มุ่งเอาชนะกัน** ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้น คู่กรณีจะต้องไม่มุ่งเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะหากคิดเช่นนั้น คู่กรณีมีแนวโน้มในการใช้ความรุนแรง บิดเบือนข้อมูล และการหักหลังกัน ซึ่งการกระทำทั้งหมดที่กล่าวมานี้ มีแต่จะส่งผลให้ความขัดแย้งประทุขึ้นขยายตัวและบานปลายยิ่งขึ้นอีก แต่ในทางตรงกันข้าม หากคู่กรณีกำจัดแนวคิดการมุ่งเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่ง และหันมาร่วมแรงร่วมใจ

กัน คิดหาทางออกที่เป็นไปในแนวสร้างสรรค์ ก็สามารถเดินสู่จุดหมายร่วมกันในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้

(๕) **ตอบสนองความต้องการของทุกฝ่าย** โดยส่วนใหญ่แล้ว ความขัดแย้งที่มีความรุนแรงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เกิดจากการที่ความต้องการขั้นพื้นฐานของคู่กรณีไม่ได้รับการตอบสนอง ดังนั้น หากจะแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ความต้องการขั้นพื้นฐานของทุกฝ่ายจะต้องได้รับการตอบสนองเสียก่อน ซึ่งสามารถทำได้บนพื้นฐานของความร่วมมือกันทั้งสองฝ่าย

(๖) **มองทุกคนมีคุณค่าความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน** การมองว่าผู้อื่นเป็นมนุษย์เหมือนกันกับเรา เป็นปัจจัยที่จะป้องกันการใช้ความรุนแรงต่อกัน เพราะการทำลายหรือการทำร้ายบุคคลอื่นที่เราคิดว่ามีคุณค่าความเป็นมนุษย์เหมือนกันกับเรา มีครอบครัวที่รัก มีสุข มีทุกข์ มีเจ็บ มีดีใจเสียใจเฉกเช่นเดียวกันกับเรา เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นกันกับเรา เราก็จะกระทำรุนแรงต่อเขาได้ยากลำบากขึ้น ในทางตรงกันข้าม หากเรามองผู้อื่นว่ามีไม่มนุษย์ เราก็จะกระทำรุนแรงต่อเขาได้ง่าย ดังเช่นที่ครั้งหนึ่ง พระกิตติวุฒิจิต เคยนำเสนอแนวคิดที่ว่า “ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป” แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่ทรงอิทธิพลต่อความคิดของผู้คนให้เชื่อว่า การฆ่าหรือการใช้ความรุนแรงต่อคนที่มีอุดมการณ์คอมมิวนิสต์สามารถกระทำได้ โดยไม่บาป ซึ่งแนวคิดดังกล่าวข้างต้น เป็นการชี้ให้เห็นว่า เราไม่ได้ถือว่า “ชีวิต” ทุกชีวิต คือ “ชีวิต” แต่เราพยายามมองว่าชีวิตของใครควรนับว่าเป็น “ชีวิต” บ้าง และเมื่อเรามองว่าคอมมิวนิสต์ “ไม่ใช่ชีวิต” เราจึงเกลียดและต่อต้านและพร้อมที่จะใช้ความรุนแรงต่อคนที่เป็นคอมมิวนิสต์ อันเป็นวิธีคิดและวิธีปฏิบัติซึ่งตรงกันข้ามกับสันติวิธีโดยสิ้นเชิง

(๗) **ใช้เหตุผลและความรู้สึกในการแก้ไขปัญหา** การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง คือ การจัดการกับวิธีที่ผู้คนคิดและรู้สึก ดังนั้น การใช้เหตุผล (Head) เพียงอย่างเดียวในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง เป็นสิ่งที่นักสันติวิธีมองว่า ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เนื่องจากการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่ตื้นนั้น ควรต้องใช้ทั้งเหตุผลและความรู้สึก (Feeling) เป็นปัจจัยในการแก้ไขปัญหา ตัวอย่างเช่น การเจรจาสันติภาพระหว่างอิสราเอลกับอียิปต์ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ คู่เจรจาในฐานะตัวแทนของประเทศใช้เวลาในการเจรจาเป็นปี ก็ไม่สามารถสงบศึกและหาข้อตกลงร่วมกันได้ แต่ภายหลังจากที่คู่เจรจาจากทั้งสองประเทศใช้เวลาพูดคุยเพื่อทำความเข้าใจความรู้สึกกันและกันเพียงไม่กี่นาที ในฐานะคนเป็นผู้นำของประเทศ ที่ไม่ต้องการให้พลเมืองประเทศของตนได้รับพิษพวงจากสงคราม ทั้งสองฝ่ายก็หารือตกลงกันได้ อันเป็นที่มาของการทำสนธิสัญญาสันติภาพระงับความขัดแย้งที่มีต่อกันในที่สุด

(๘) **กล้าหาญและสร้างสรรค์** ความรุนแรงมีแรงผลักดันมาจากความกลัว เช่น กลัวสูญเสียอำนาจ จึงมีการใช้ความรุนแรงเพื่อปกป้องอำนาจของตนไว้ แต่การใช้สันติวิธีต้องกำจัดความกลัวออกไป และจะต้องมีแรงผลักดันมาจากความกล้าหาญ คือ ต้องมีความกล้าในการเผชิญความจริง กล้าที่จะตั้งคำถาม กล้าคิด กล้ากำจัดอคติที่ฝังรากลึก รัก โลก โกรธ หลง กล้าที่จะยอมสูญเสียอรรถประโยชน์บางสิ่งบางอย่าง และกล้าที่จะพูดคุยเจรจากัน ซึ่งความกล้าทั้งหลายที่กล่าวข้างต้นนี้ เป็นการนำพาเราไปสู่การเปิดใจยอมรับการพูดคุยกับอีกฝ่ายหนึ่งอันเป็นการกระทำที่สร้างสรรค์และจำเป็นอย่างมากต่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

กล่าวโดยสรุป สันติวิธี คือ แนวคิดหนึ่งที่ว่า มนุษย์นั้นมีสติปัญญา มีเหตุผล สามารถเข้าใจ แยกแยะพิชิตข้อขัดแย้งได้ เห็นอกเห็นใจและอยู่รวมกันกับผู้อื่นอย่างสันติได้ ส่วนการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง หมายถึง มาตรการตอบโต้หรือตอบสนองในสถานการณ์ความขัดแย้งหนึ่งๆ และสำหรับการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี จึงหมายถึง การแก้ไขความขัดแย้งโดยปราศจากการใช้ความรุนแรง ปราศจากอคติ มีเพียงแต่ความกล้า ความร่วมมือ และการมุ่งสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน

๓.รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี (Non-Violence Approaches)

รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธีโดยพื้นฐานที่ใช้อยู่มีหลายรูปแบบด้วยกัน (บุษบง เจริญชัยวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ, ๒๕๖๐ : ๑๐ - ๑๔) ส่วนการเลือกว่าจะใช้รูปแบบใดขึ้นอยู่กับสภาพความขัดแย้ง ความต้องการของคู่กรณี ขึ้นอยู่กับทรัพยากรที่มี และสภาพแวดล้อม ซึ่งสามารถสรุปได้เป็น ๔ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑. การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง (Mediation)

การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง หมายถึง กระบวนการที่คู่กรณีซึ่งอาจจะเป็นรัฐ บุคคล หรือ กลุ่มบุคคลใช้ในการแก้ไขปัญหาค โดยสมัครใจมาพูดคุย อภิปรายถึงความแตกต่างกันในเรื่องต่างๆ และเป็นกระบวนการที่คู่กรณีทั้งสองฝ่ายต่างตกลงพร้อมใจกันให้มีคนกลางเป็นผู้ไกล่เกลี่ย โดยหลักการสำคัญของการไกล่เกลี่ยโดยคนกลางมี ๔ ประเภท คือ ๑. แยกคนออกจากปัญหา ๒. พิจารณาถึงจุดสนใจและผลประโยชน์ร่วมกันร่วมของคู่กรณี โดยไม่เน้นที่จุดยืน ๓. สร้างทางเลือกที่หลากหลายให้กับคู่กรณี และ ๔. ใช้กฎ กติกาในกระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ย เพื่อความยุติธรรม

ฉะนั้น การเลือกบุคคลที่จะเข้ามาทำหน้าที่คนกลางก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน สำหรับคุณสมบัติที่ดีของคนกลาง คือ ๑. มีความเป็นมิตรและเป็นที่ยอมรับทางสังคม เคารพต่อความคิดเห็นของบุคคล ๒. มีประสบการณ์หรือความชำนาญในการจัดการความขัดแย้งมาก่อน ๓. มองโลกในแง่ดี มีความรู้สึกร่วม ๔. มีความยืดหยุ่น ความอดทน ๕. มีความใจกว้าง มีความน่าเชื่อถือ และ ๖. ไม่อารมณ์ร้อน มีไหวพริบดี และมีความเชื่อมั่นในตนเอง

๒. การเจรจาต่อรอง (Negotiation)

การเจรจาต่อรอง หมายถึง กระบวนการของบุคคลที่ต้องการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งโดยสันติวิธี เพื่อให้เกิดการประนีประนอมกัน (Compromise) พยายามหาข้อตกลงที่ยอมรับได้ของคู่สนทนาทั้ง ๒ ฝ่าย โดยมีการเสนอข้อแลกเปลี่ยน ซึ่งนำพาผลประโยชน์มาให้ทั้งสองฝ่าย (Win-Win) โดยการเจรจาต่อรองไม่มีสูตรสำเร็จที่ตายตัว เนื่องจากเป็นการพูดคุยกับ “คน” คนแต่ละคนก็ย่อมมีความแตกต่างหลากหลายจึงไม่จำเป็นต้องมีสูตรเฉพาะในการเจรจาต่อรอง นอกจากนั้น กระบวนการเจรจา ไม่จำเป็นต้องอาศัยคนกลางหรือบุคคลที่สาม และอาจจะเป็นการต่อรองเฉพาะคู่ขัดแย้งหลัก หรือเป็นการส่งตัวแทนมาพูดคุยก็ได้ หลักการสำคัญในการเจรจาต่อรอง ที่ควรยึดถือปฏิบัติ คือ ๑. ยอมรับสถานะของคู่ขัดแย้ง หรือคู่กรณี ๒. เข้าใจจุดยืน มุมมองและเหตุผลของคู่กรณีฝ่ายตรงข้าม ๓. เห็นส่วนดีของคู่เจรจาไม่ว่าจะเป็นทัศนคติหรือ

พฤติกรรม ๔. มองคู่เจรจาว่า เป็นผู้ที่สามารถเป็นฝ่ายเดียวกับเราได้ หรือจะตกลงกันได้ โดยได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน และ ๕. เจรจากับคู่เจรจาอย่างสุภาพและเปิดเผย

ตารางที่ ๑ แนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับการเจรจา

แนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับการเจรจา Negotiation Concepts		
	การเจรจาเพื่อเอาชนะฝ่ายเดียว Distributive Negotiation	การเจรจาเพื่อบรรลุผลร่วมกัน Integration Negotiation
<p>การสนทนาระหว่าง ๒ ฝ่ายขึ้นไป เพื่อนำไปสู่ข้อตกลงร่วมในประเด็นที่ขัดแย้งกัน</p> <p>A dialogue between 2 or more parties to achieve a binding agreement on a contested issue.</p>	<p>การต่อรองที่จุดยืน</p> <p>“Positional bargaining”</p>	<p>การเจรจาที่วางอยู่บนฐานของจุดสนใจ</p> <p>ผสมผสานกับหลักการ</p> <p>Interest – base + Principle base Negotiation</p>
	<p>ชนะ – แพ้</p> <p>Win - lose</p>	<p>ชนะ – ชนะ</p> <p>Win - Win</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - กอบโกยให้ได้มากที่สุด Maximize your gain - บิดเบือนการรับรู้ของฝ่ายตรงข้าม Manipulate the perception of the other side - ค้นหาจุดที่ยอมไม่ได้ของฝ่ายตรงข้าม Discover the other side’s resistance points - ยอมถอยทางยุทธศาสตร์ Make strategic concessions 	<ul style="list-style-type: none"> - ความแตกต่าง + ความเหมือน Differences + Commonalities - ความจำเป็นพื้นฐาน + จุดสนใจ vs จุดยืน Needs + Interests vs. Positions - หยิบยกความต้องการของทุกฝ่าย Address, needs of all parties - สร้าง “ทางเลือกต่าง” เพื่อให้ได้รับทั้งสองฝ่าย Invent options for mutual gain - ใช้หลักเกณฑ์ที่ชัดเจนเป็นกลาง เพื่อยุติความขัดแย้ง Use object criteria for settlement

ที่มา : Samatcha Nilpat and Rungrawee Chalernsripinyorat (๒๐๑๔)

๓. การใช้สัญญาโตตุลาการ (Arbitration)

การใช้สัญญาโตตุลาการเป็นการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้วยวิธีการตัดสินโทษ ผู้ทำหน้าที่ในการตัดสิน เรียกว่า “อนุญาโตตุลาการ” แม้กระบวนการอนุญาโตตุลาการจะมีผู้ตัดสินโทษ แต่กระบวนการนี้ก็ต่างไปจากระบบการพิพากษาอารรถคดีของศาล กล่าวคือ อนุญาโตตุลาการสามารถหาข้อมูลอื่นมาพิจารณาเสริมได้ โดยไม่ต้องใช้เฉพาะประเด็นที่ฟ้องร้องกันอยู่ และผลของการตัดสินของอนุญาโตตุลาการนั้น คู่กรณีจะนำไปปฏิบัติหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่า ในช่วงที่ตกลงกันได้มีการเขียนสัญญาไว้หรือไม่ รวมทั้งขึ้นอยู่กับดุลพินิจของคู่กรณี

๔. กระบวนการนิติบัญญัติ (Legislative Process)

สืบเนื่องจากความขัดแย้งในบางกรณีเกิดขึ้นเพราะผู้คนได้รับความเดือดร้อนจากข้อกำหนดที่ล้ำสมัย หรือกฎหมายที่เอื้อผลประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่ม เช่น กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ ที่ถูกกำหนดขึ้นและบังคับใช้ภายหลังจากที่ผู้คนได้เข้าไปใช้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่ามาหลายปีแล้ว กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติซึ่งออกมาบังคับใช้ภายหลังโดยห้ามไม่ให้ผู้คนเข้ามาใช้พื้นที่ ฉะนั้น แนวทางแก้ไขเพื่อระงับความขัดแย้งนี้ ก็มีการใช้กระบวนการนิติบัญญัติออกกฎหมายป่าชุมชน พ.ศ. ๒๕๖๒ มาแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน โดยกฎหมายอนุญาตให้ประชาชนเข้าไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่าชุมชนได้

๕. การเจรจาไกล่เกลี่ยข้ามวัฒนธรรม (Cross Cultural Mediation)

การเจรจาไกล่เกลี่ยข้ามวัฒนธรรม เป็นการเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อให้คู่กรณีที่ต่างวัฒนธรรมกันได้รับผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่ายโดยมีบุคคลที่สามทำหน้าที่เป็นคนกลาง (Mediator) ในการไกล่เกลี่ย ซึ่งบุคคลที่สามนี้จำเป็นต้องเรียนรู้วัฒนธรรมของคู่กรณี และจะต้องเป็นคนที่เปิดกว้างรับความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ ชนชั้น เพศและศาสนาได้ นอกจากนั้นการเลือกใช้ภาษาในการเจรจาไกล่เกลี่ยก็เป็นกุญแจสำคัญ โดยคนกลางต้องเลือกใช้ภาษาที่สามารถทำให้ทุกฝ่ายเข้าใจได้ ซึ่งอาจจะเป็นภาษาของคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ย แต่ต้องพิจารณาว่าภาษาที่ใช้ในการสื่อสารนั้นได้รับการยินยอมจากคู่กรณีทั้งสองฝ่าย เป็นต้น

๖. สานเสวนา (Dialogue)

การสานเสวนา หมายถึง กระบวนการกลุ่มในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่อาศัยบุคคลที่สามช่วยทำหน้าที่อำนวยความสะดวกให้เกิดการพูดคุยสนทนากันระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องในสถานการณ์ความขัดแย้งที่มีความซับซ้อนและความตึงเครียด โดยเฉพาะความตึงเครียดระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในความขัดแย้ง โดยการสานเสวนาจะเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการลดอคติและสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างผู้เข้าร่วมกระบวนการ

การสานเสวนา นอกจากจะเป็นกระบวนการ การทำความเข้าใจซึ่งกันและกันของผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ทุกฝ่าย และสร้างสัมพันธภาพที่ดีของคู่ขัดแย้งทุกฝ่าย การสานเสวนายังเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งอย่างหนึ่งที่สามารถช่วยเยียวยาบาดแผลในจิตใจของผู้ร่วมการสานเสวนาด้วย เพราะเมื่อผู้เข้าร่วมการสานเสวนาได้มีโอกาสพูด หรือบอกเล่าความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ ก็เปรียบเสมือนได้แบ่งเบาความคิด ความรู้สึกที่ทุกข์ของตัวเองลงมาให้ผู้อื่นรับทราบร่วมกัน โดยมีเพื่อน ๆ ผู้เข้าร่วมสานเสวนาท่านอื่นๆ คอยรับฟัง เสนอความเห็นและเยียวยาจิตใจซึ่งกันและกัน เป็นต้น

๗. การไต่สวน (Inquiry)

แนวทางนี้เป็นวิธีที่มุ่งเน้นการจัดการข้อพิพาทระหว่างประเทศเกิดขึ้นจากผลการประชุมสันติภาพครั้งแรกที่กรุงเฮก (Hague) ประเทศเนเธอร์แลนด์ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ ในมาตรา ๙ และมาตรา ๑๔ มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการไต่สวนว่า หากประเทศคู่กรณีทั้งสองฝ่ายไม่สามารถตกลงกันได้ทางการทูตอันเนื่องมาจากมีความเห็นขัดแย้งกัน ให้จัดตั้งคณะกรรมการไต่สวนขึ้นอำนวยความสะดวกในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหา โดยหาข้อเท็จจริงอันแน่ชัดด้วยการสืบสวนที่ปราศจากอคติความลำเอียงและด้วยความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งคณะกรรมการไต่สวนนั้น ประกอบด้วยบุคคลซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายและสาขาต่างๆ และการสอบสวนของคณะกรรมการนี้ จะทำได้ต่อเมื่อได้รับความยินยอมจากคู่พิพาทอย่างน้อยฝ่ายหนึ่งในดินแดนที่จะมีการสอบสวน

๘. ไม่ให้ความร่วมมือ (Non - Cooperation)

การไม่ให้ความร่วมมือ เป็นเจตนาที่หยุดยั้งหรือเพิกถอนความร่วมมือในรูปแบบที่เคยให้แก่บุคคล กิจกรรม สถาบันหรือระบอบการปกครอง เพื่อแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วอำนาจในการปกครองล้วนมีที่มาจาก การยอมรับและสนับสนุนของประชาชน และเมื่อใดที่ประชาชนพร้อมใจเพิกถอนความยินยอมนั้น บุคคล กิจกรรม สถาบัน กระทั่งระบอบการปกครอง ก็ไม่อาจขับเคลื่อนต่อไปได้ วิธีการไม่ให้ความร่วมมืออาจแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ (๑) การไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม (Non - Social Cooperation) (๒) การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ อาทิ การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ (Economic Sanction) และ (๓) การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง (Non - Political Cooperation)

๙. อารยะขัดขืน (Civil Disobedience)

อารยะขัดขืนเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิด “อหิงสา” ของมหาตมะ คานธี ประยุกต์เป็นคำว่า “อารยะขัดขืน” โดยอธิบายว่า “อารยะขัดขืน” เป็นเรื่องของการขัดขืนอำนาจรัฐ ที่เป็นทั้งเป้าหมายและตัววิธีการอันทำให้สังคมนั้นโดยรวมนั้นมีอารยะมากขึ้น ทั้งนี้ การจำกัดอำนาจรัฐโดยพลเมืองด้วยวิธีการอย่างอารยะ คือ เป็นไปโดยเปิดเผย ไม่ใช่ความรุนแรง และยอมรับผลตามกฎหมายที่จะเกิดขึ้นกับผู้ใช้นิติวิธีนั้น เพื่อให้สังคมนั้นเป็นธรรม มีการเคารพสิทธิเสรีภาพของคนมากขึ้น และเป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น อารยะขัดขืนเป็นการใช้สันติวิธีในลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกันกับวิธีการ “ไม่ให้ความร่วมมือ” กล่าวคือ ไม่ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามกฎหมายหรือนโยบายของรัฐบาล โดยต้องการให้สังคมโดยรวมเห็นว่ามีความยุติธรรมเกิดขึ้นในกฎหมายหรือนโยบายนั้นๆ ซึ่งลักษณะเด่นของ “อารยะขัดขืน” อยู่ที่การไม่ใช้ความรุนแรง และการมุ่งเน้นละเมิดกฎหมาย แต่ผู้ละเมิดจะยอมรับผลของการละเมิดกฎหมายนั้น

กล่าวโดยสรุป การใช้แนวทางสันติวิธีก็คือการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรงโดยสันติวิธี สันติวิธีต้องไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อร่างกายชีวิตและทรัพย์สิน แต่ผู้ใช้แนวทางนี้ต้องมีความอดทนอดกลั้นและกล้าหาญ ส่วนแนวคิดใน ส่วนหลักคิดของสันติวิธีมีด้วยกัน ๘ ประการ คือ ปฏิเสธใช้ความรุนแรงโดยสันติวิธี แก้ไขที่ปัญหา ไม่ได้แก้ไขที่บุคคล สร้างสรรค์ความสัมพันธ์อันดีต่อกัน สร้างความร่วมมือ ไม่มุ่งเอาชนะกัน ตอบสนองความต้องการของทุกฝ่าย มองทุกคนมีคุณค่าความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ใช้เหตุผลและความรู้สึกใน

การแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้ง กล้าหาญและสร้างสรรค์ ส่วนรูปแบบในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งโดยสันติวิธีมีด้วยกัน ๙ รูปแบบ คือ การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง การเจรจา การใช้อำนาจตุลาการ กระบวนการนิติบัญญัติ การเจรจาไกล่เกลี่ยข้ามวัฒนธรรม การสานเสวนา การไต่สวน การไม่ให้ความร่วมมือ และอารยะขัดขืน ทั้งนี้การจะเลือกใช้รูปแบบใดในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งขึ้นอยู่กับสภาพความขัดแย้ง ความต้องการของกลุ่ม ทรัพยากรที่มีอยู่ และสภาพแวดล้อม

บรรณานุกรม

- โคทม อารียา. (๒๕๕๖). ๓๐ ปี ๑๔ ตุลา. [Online]. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๖๔ จาก <http://www.Samtopap.com/kotom.html>.
- บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และเหมือนขวัญ เรณูมาศ. **สันติวิธี : การจัดการความขัดแย้งตามแนวทางสันติวิธี**. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐) : ๑-๑๖.
- พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา. (๒๕๕๒). **พฤติกรรมกลุ่ม**. กรุงเทพฯ ฯ: วิสิทธ์พัฒนา
- พระมหาหรรษา ธมฺมมหาโส (นิตินุญยากกร). (๒๕๕๗). **รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์. (๒๕๓๕). **ความขัดแย้ง : การบริหารเพื่อความสำเร็จ**. กรุงเทพฯ: ตะเกียง.
- Katz, D.& Robert, L.K. (๑๙๗๘). **The social Psychology of Organizations**. 2nd ed. New York: John Wiley
- Trusty, F.M. (๑๙๘๗). Managing the Tensions that Go with the planning Process. In Robert G. Simerly and Associates. **Strategic Planning and Leadership in Continuing Education**. San Francisco: Jossey-Bass.
- .....

คำถามท้ายบทเพื่อการพัฒนาการเรียนรู้

๑. ความขัดแย้งหมายความว่าอย่างไร
๒. สันติวิธีหมายความว่าอย่างไร
๓. จงอธิบายหลักคิดของสันติวิธี
๔. จงอธิบายรูปแบบการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี
๕. ประเทศไทยในปัจจุบันมีความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน ให้ท่านเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้านโดยสันติวิธี

วีดิทัศน์ประกอบการสอนหน่วยที่ ๑

๑. คานธี ๑

<https://www.youtube.com/watch?v=HBWhFBr-UCM>

๒. คานธี ๒

<https://www.youtube.com/watch?v=NIX6HlqVFGI&list=PL6kubtmUNCxg4iW1vdOsBONYUcGODUm9I&index=3>

๓. คานธี ๓

<https://www.youtube.com/watch?v=z4u0IITqpcc&list=PL6kubtmUNCxg4iW1vdOsBONYUcGODUm9I&index=4>